

5. Hafta: Farklı Devlet Oluşumu Yaklaşımları-1

Uluslararası İlişkilerin temel aktörü olarak kabul edilen modern ulus-devletin geleceği tartışmasına geçmeden önce, hepsi temelde Uİ teorileri olmamakla birlikte, özellikle bu ders kapsamında ele alınan alternatif ve eleştirel bazı perspektiflerin devlet oluşumu ile ilgili tezleri ele alınacaktır. Burada amaç, devletin geleceğini tartışmadan önce, Uİ'nin soyun ve anarşi koşullarına tepki veren bir aktöre indirgediği devletin ortaya çıkışı ile ilgili farklı kuramsal yaklaşımları tanıtmaktır. Böylece devletin uluslararası sistemdeki konumunu tartışmak için daha zengin bir altyapı oluşturulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, özellikle Wallerstein'in çalışmalarında ortaya konan maddi devlet anlayışı, kurumsalcı yaklaşım, iktidar merkezli yaklaşımlar ve inşacı yaklaşım irdelenecektir. Yukarıda vurgulandığı gibi, bunlar temelde Uİ kuramları değildir; birçok kuramı da içeren yaklaşım ve perspektiflerdir.

Ana akım Uluslararası İlişkiler kuramları, devletin sistem tarafından hangi eylemlere zorlandığını ya da hangi davranış örüntülerini ortaya çıkardığı ile ilgilidir. Devletler, devlet olmanın temel işlevlerini yerine getirdikleri müddetçe, yani belirli bir ülke içinde ve halk üzerinde meşru şiddet tekeline kullanarak merkezi bir otoriteyi kurma işlevini yürüttüğü müddetçe, sorun yoktur. Bu durumdaki devletler için devletin dış politikadaki davranışlarını iç siyasetle ilişkilendirmek de şart değildir; hatta anlamlı da değildir. Realizm ve liberalizmin türevleri olan kuramlar, devletlerin davranışları ile ilgili temel varsayımlarında farklılaşsalar da, devleti bütünlüklü rasyonel aktörler olarak tasavvur ederler.

Daha önceki haftalarda da değinildiği gibi, devletlerin bütünlüklü ve rasyonel aktörler oldukları varsayımı, 1980'lerde ortaya çıkan birçok alternatif yaklaşım tarafından eleştirilmiştir. Bu yaklaşımlar o dönemde marjinal kalsa da, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde etkilerini arttırmışlardır; çünkü uluslararası sistemde yaşanan dönüşümleri ve aynı zamanda da küresel ölçekte yaşanan toplumsal değişim(ler)i anlamak için çok daha işlevsel kavramlar ve analiz çerçeveleri önermişlerdir. Genel olarak bu alternatif düşünceye göre, dünya siyasetinin işleyişine daha derinlikli bir kavrayış geliştirmek istiyorsak, yapmamız gereken şey, devletlerin sadece dış etkilere tepkiler veren ve aynı yapısal koşullar içinde hareket eden verili aktörler olarak ele alınmasını reddetmektir. Bunun yerine, devletin ve devletler sisteminin ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel pratiklerle nasıl oluşturulduğu; iç ve dış siyasetlerinin nasıl etkileştiğini ve birbirini yapılandırdığını; bu süreçte de devletin ve uluslararası sistemin nasıl sürekli bir dönüşüm içinde olduğunu kavramaktır. Modern devletin tüm sorunlarına

rağmen nasıl hakim siyasal biçim olduğu irdelenmelidir. Devletin nasıl bu kadar egemen ve yayılmış bir siyasal aktör olduğunu anlamak, potansiyel dönüşümü hakkında fikir yürütmeyi de olanaklı kılar. Bu çerçevede aşağıda kısaca ele alınan alternatif perspektifler, devlet oluşumu sürecini daha iyi anlamak, özellikle Batı ve Batı dışı devlet oluşumu süreçlerini irdelemek için bize birçok yeni kavram ve analiz çerçevesi sunmaktadır.

Wallerstein ve Materyalizm:

II. Dünya Savaşı'nı takiben özellikle 1960'lardan itibaren, birçoğu eski sömürge olan az gelişmiş ülkelerin daha eşit bir uluslararası ekonomik düzen taleplerinin artması, az gelişmişliğin dünya kapitalist gelişiminin bir sonucu olduğunu gösteren 'Bağımlılık' (dependency school) kuramının gelişmesi ve dünya ekonomisinin işleyişi ile devletler sistemi arasındaki ilişkiyi gündeme getiren Wallerstein'in Dünya Sistemi (World System Approach) perspektifi, sadece güç dengelerinin nasıl oluştuğuna odaklanmış realist uluslararası ilişkiler düşüncesi karşısında yepyeni bir gündem oluşturdu. Bir yandan siyasal alanda III. Dünya devletlerinin mevcut uluslararası düzene yönelttikleri itirazlar, diğer yandan Uİ'in düşünsel dünyasını etkileyen bu alternatif yaklaşımlar, dünya siyasetinin sadece devletlerin güç mücadelelerinin sahnelendiği askeri ve stratejik bir oyun olmadığını, bu jeopolitik oyunun temelinde sınıfsal ilişkilerin yattığını; devletlerin egemen eşitliği dediğimiz temel Uluslararası İlişkiler varsayımının da küresel eşitsizliklerle iç içe geçmiş bir yanılsama olduğunu ortaya çıkardı. Bu dönemde, bir iktisat tarihçisi olan Immanuel Wallerstein'in kapitalizmin doğası ve dünya çapında yayılımının, devletlerarası ilişkileri nasıl biçimlendirdiği üzerine analizleri, Uİ kuramını da etkiledi.

Buradaki tartışma açısından ele alındığında, Wallerstein'in kapitalizmin bir dünya sistemi haline gelmesi analizinin, aslında bir devlet oluşumu tartışması da içerdiği görülür. Başlangıç olarak vurgulamak gerekir ki, hakim Uİ ilişkiler anlayışına göre dünya siyasetinin temel meselesi güvenlik yani savaşların engellenmesidir; ancak diğer IPE (International Political Economy) yazarları gibi Wallerstein'da bu noktada bu tespitin dünya siyasetine bakışımızı çarpıttığını, dünya siyasetinin temel sorununun ve savaşların asıl nedeninin kapitalist dünya ekonomisinin yarattığı *eşitsizlik* olduğunu vurgular. Wallerstein'a göre, devletler sistemi ve devletin kendisi, kapitalist dünya ekonomisinin bir fonksiyonudur. Erken modern dönemde Avrupa'da ve daha sonra da, devlet biçiminin yayıldığı diğer coğrafyalarda da, devlet kurucu seçkinlerin temel kaygısı da ekonomiktir. Çünkü özellikle Batı Avrupa'da 15. yüzyıldan itibaren kapitalist ilişkilerin yayılması, otoritenin merkezileşmesini gerektirmiştir.

İspanya, İngiltere, Fransa ve daha sonra da Hollanda'da güçlü merkezi otorite, ekonomik gelişmeyi sağlayan temel koşul olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Wallerstein'a göre, modern devlet, kapitalist ilişkilerin gelişmesini sağlayacak siyasal istikrarı ve ekonomik düzeni kuracak temel aktör olduğu için bu denli gelişmiş ve yayılmıştır. Güçlü devletin ekonominin en önemli koşulu olduğu tezi, bugün de dünya ekonomisinin temel ideolojisi olmaya devam etmektedir. Wallerstein'a göre, ulusal ekonomilerin kapitalizmin yayılması sürecine adapte olması için gereken siyasal kararları en etkin bir şekilde alabilecek aktör devlettir. Kapitalizmin küresel bir sistem haline gelmesi de güçlü devletlerin eliyle olmuştur. Dolayısıyla ekonomik faktörler, somut olarak kapitalizmin yayılması, modern devletin doğuşunun, yayılmasının ve bugünkü konumunun ardındaki belirleyici dinamiklerdir.

Wallerstein'ın bu yaklaşımı ekonomik indirgemecilikle (economic reductionism) eleştirilmiş; devlet oluşumu sürecini etkileyen özellikle askeri, siyasal ve kültürel süreç ve dinamikleri ihmal ettiği iddia edilmiştir. Özellikle başta Giddens olmak üzere, tarihsel sosyoloji yazarları, devleti ve devletler sisteminin, sadece kapitalist dünya sisteminin üst yapı kurumları olarak görülemeyeceğini vurgulamışlardır. Hatta Teschke'ye özellikle Batı Avrupa'da, modern devletin ortaya çıkışı kapitalist ilişkilerin doğuşunu öncelemiş ve hatta kapitalizmin doğuşuna kaynaklık etmişti.

Kurumsalcı Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre de, erken modern dönem Avrupa'da ve diğer bazı devlet oluşumu süreçlerinde, devlet kurucu seçkinlerin temel motivasyonu ekonomik bir düzenin kurulması ve iktidarlarını sağlama alacak bir gelir istikrarının sağlanmasıdır. Ancak bu kurumsalcı yazarlar, devlet oluşumu denen karmaşık sürecin doğrudan ve sadece kapitalist ekonomik sistemin yayılmasının sonucu olduğu fikrini kabul etmezler. Devlet oluşumu süreci, esas olarak bu süreci yürüten devlet kurucu seçkinlerin rasyonel seçimlerinin ve kararlarının bir sonucudur. Dolayısıyla bu kuramsal yaklaşımda tarihsel özne olarak birey ve kararları birincil konumdadır. Tarihsel özneler, yani, devlet seçkinleri, savaş ve barış kararını, ekonomik düzene dair kritik kararları alan yöneticiler - bir takım sınırlılıklar içinde hareket etseler dahi- aldıkları kararlar o devletin yapısına ve geleceğine yön verir. Bu nedenle de, birbirine çok yakın coğrafyalarda gerçekleşen ve benzer yapısal koşullar altında yaşanan devlet oluşumu süreçlerinde bir takım farklılıklar ortaya çıkar. Kurumsalcı yaklaşımlar bu noktada, devlet kurucuların mülkiyet hakları gibi temel konulardaki tercihlerinin farklılaşmasının, devletlerin yapısında ortaya çıkan farklılıkları açıklayabildiğini iddia ederler. Bu kritik kararlar, ortaya çıkan devletlerin yapılarını

ciddi ölçüde etkiler ve sonuçta farklı bir devlet tipi ortaya çıkar. Örneğin North ve Thomas'a göre, modern devlet en etkili özel mülkiyet hakları koruyucusu ve sağlayıcısı olduğu için en etkili siyasal ve ekonomik örgütlenme biçimi olmuştur; mülkiyet haklarını garanti altına alan devlet seçkinlerinin iktidarları ve kurdukları devletler daha çabuk güçlenmiş ve kurumsallaşmıştır.

Devlet oluşumunun erken dönemlerinde iktidarın sağlamlaşmasını sağlayan en etkili araç baskı ve zor kullanmadır. Ancak yöneticiler, özellikle sınırları içindeki diğer iktidar odaklarını güç kullanarak pasifize etmeye çalışırken, aynı zamanda bu askeri mücadeleyi etkin bir şekilde yapabilmek için, gelirlerini de arttırmak zorundadırlar. Bunun noktada farklı yol ve seçenekler izlerler. Erken dönem Batı Avrupa'daki devlet oluşumu süreçlerini tarihsel olarak incelediğimizde, devlet kurucu seçkinlerin diğer toplumsal güç unsurlarıyla farklı uzlaşmalara dayandıklarını görürüz. Yöneticiler ve tebaa arasında, yöneticilerin gelirlerini arttıracak mekanizmalar, soylular ve ticaret burjuvazisi arasındaki pazarlıklar yoluyla kurulmuş; bu uzlaşmalar daha sonra devletin kurumlarına dönüşmüş, istikrar ve süreklilik sağlayarak devleti ve merkezi otoriteyi güçlendirmiştir. Bu dönemde, özel mülkiyet haklarını tanıyan özel mülkiyeti ekonomik düzen içinde kurumsallaştıran yöneticiler, ekonomik etkinliğin de önünü açmışlar ve başarılı modeller oluşturmuşlardır. İspanya'da olduğu gibi mülkiyeti tekel olarak sadece kendi elinde tutan monarklar ise, ekonomik etkinlik ve büyümeyi engellemişler, aynı zamanda devletin sürekli ve istikrarlı bir gelir toplama mekanizması kurmasının da önünü kapatmışlardır. Bu çerçevede, İngiltere ve Hollanda başarılı kapitalist devletler olurken, ilk modern devletlerden olan İspanya düşüşe geçmiştir.

Ancak bu durum, her etkin karar alan aktörün başarılı bir devlet kurabileceğini de göstermez. Spruyt'un belirttiği gibi, Ortaçağ ve erken modern Avrupa'da modern egemen devletin neden ve nasıl, rakipleri olan kent ligleri ve kent birliklerine karşı başarılı olduğu açıklanması gereken bir olgudur. Devlet oluşumu aşamasında, Spruyt egemen devletin, içerdeki merkezi otorite ve yönetilme ihtiyacı ile dışarıda meşru bir aktör olarak tanınma ihtiyacını aynı anda en başarılı bir şekilde karşılayan kurumsal aktör olduğunu belirtir. Bu aktör uzun vadede antlaşmalarda verdiği sözleri tutabilecek, istikrar vadeden bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Spruyt, devlet oluşumunda savaşın önemini kabul eder. Ancak, burada anahtar kurumsal etkinlik, devlet yönetici seçkinlerin, tek egemen olarak aldıkları etkin kararlarla, devleti bir kurumlar ve örgütlenme bütünü haline getirmeleridir. Tarihsel olarak devlet oluşumu sürecinde, belirli bir coğrafyada bu tarz bir otoritenin ortaya çıkması ya da çıkmaması belirleyici unsurdur.

Bu otoriteler nasıl başarılı oldular? O dönemde Avrupa'da etkin olan diğer bir siyasal örgütlenme biçimi olan kent birliklerine bakalım. Kent birliklerinin iç sınırları, siyasal/kurumsal bir hiyerarşik düzenleri, paranın değeri, ticaretin kuralları vb. konularda son sözü söyleyen otoriteleri yoktur. Aynı bölgede farklı yasalar ve kurallar mevcuttur. Bu da istikrarsızlık ve öngörülemezlik yaratmaktadır. Bu dönemde, özellikle İngiltere, İspanya, Fransa ve Hollanda'da ortaya çıkan egemen ilk monarklar, kent birliklerindeki bu kurumsal eksiklikten yararlanmışlar; sağlam antlaşmalar ve ticari düzenlemelerle tüccarlar için büyük avantajlar yaratmaya başlamışlardır. Aynı şekilde, kent devletleri de, hiçbir kurumsal iç hiyerarşiye sahip değillerdir. Herhangi bir konuda karar veren bir otorite ortadan kalktığında belirsizlik ve güvensizlik ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle modern devletin oluşumuna eşlik eden süreç, Avrupa'da tüccarların giderek mutlakiyetçi otoritelerin askeri korumaları altına girmesi ve onların ekonomik yaşamı düzenleyen kurallarına dayanarak daha istikrarlı ve karlı ticari faaliyetlerde bulunmaları, bunun sonucu olarak da o devletin düzenli gelir kaynağı haline gelmeleridir.

Bu yaklaşım, devletlerarasındaki kurumsal yapılanma farklılıklarını ve bu farkın önemini anlamamızı sağlar. Devlet içinde yönetilenlerle yönetenler arasındaki pazarlıklar, zamanla kurallara, kurumlara ve sabit uygulamalara dönüşür. Ancak akılcı seçimler yapan insan faktörünü hesaba katan bu yaklaşım, iktidar arayışı ya da kimlik gibi unsurları analiz dışında bırakmıştır. Halbuki erken dönem devlet oluşumu sürecinin en temel bileşenlerinden biri de bu keskin iktidar arayışıdır.